

УДК 378.159

ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Ю.О. Корсун

У статті розглядається поняття педагогічної моделі та описуються особливості процесу педагогічного моделювання. Зазначено, що процес моделювання є дієвим способом розвитку професійної самосвідомості майбутніх фахівців під час професійної підготовки. Проведений порівняльний аналіз сучасних моделей розвитку професійної самосвідомості. Розглянуті складові педагогічної моделі формування професійної самосвідомості майбутніх інженерів. Зазначені основні завдання, етапи, принципи та методологічні підходи до розвитку професійної самосвідомості.

Ключові слова: педагогічна модель, процес моделювання, професійна самосвідомість, майбутні фахівці, фахова підготовка, методологічні підходи.

ОБЩИЙ АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Ю.О. Корсун

В статье рассматривается понятие педагогической модели и описываются особенности процесса педагогического моделирования. Определено, что процесс моделирования является действенным способом развития профессионального самосознания будущих специалистов во время профессиональной подготовки. Проведён сравнительный анализ современных моделей развития профессионального самосознания. Описаны основные составляющие педагогической модели формирования и развития профессионального самосознания будущих инженеров. Определены базовые задания, этапы, принципы и методологические подходы к развитию профессионального самосознания.

Ключевые слова: педагогическая модель, педагогическое моделирование, профессиональное самосознание, будущие специалисты, профессиональная подготовка, методологические подходы.

GENERAL ANALYSIS OF THE PEDAGOGICAL MODELS OF THE FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS' PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS

I. Korsun

The article deals with the phenomenon of pedagogical model and the peculiarities of pedagogical modeling. It is proved in the article that pedagogical modeling is an effective way of formation and developing of professional self-consciousness of future specialists during the period of professional preparation. Different views to modern pedagogical models of the formation and development of future specialists' self-consciousness are highlighted. The basic aspects of the pedagogical model of future engineers' professional self-consciousness are described. The main tasks, stages, principles and methodological approaches to the formation of future engineers' self-consciousness are determined.

Key words: pedagogical model, pedagogical modeling, professional self-consciousness, future specialists, professional preparation, methodological approaches.

Модель професійної діяльності повинна бути орієнтиром фахової підготовки, а її зміст має відповідати завданням формування таких професійних та особистісно значущих якостей сучасного фахівця, як інтерес до професійної діяльності; усвідомленість власних професійних дій; прагнення до самовдосконалення у професійній сфері, володіння рефлексією; готовність до сприйняття та використання інноваційних технологій [2]. Тому дослідно-експериментальна робота, спрямована на формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю, має здійснюватися систематично й передбачати послідовне проходження певних етапів, на кожному з яких реалізуються відповідні завдання й застосовуються адекватні їм форми й методи навчально-виховної взаємодії студентів і викладачів.

Ознайомлення з працями вітчизняних та зарубіжних учених дозволяє стверджувати, що застосування моделювання в педагогіці є невід'ємною складовою процесу професійної підготовки майбутніх фахівців. Особливості процесу моделювання в освіті та сутність поняття педагогічної моделі розглядали В. Биков, Є. Лодатко, А. Єріна, В. Міхєєв, М. Якібчук. В. Штоффом проаналізовано гносеологічні аспекти моделювання, визначено сутнісні характеристики моделі. Для розуміння особливостей формування професійної самосвідомості майбутніх інженерів значущими є праці дослідників, присвячені моделюванню в конкретній професійній сфері. Проблеми фахової підготовки майбутніх інженерів висвітлені в працях Н. Борейка, Я. Булахова, С. Дичковського, С. Ісаєнка, О. Коломієць, М. Лазарева, О. Лапузіна, В. Олексенко, В. Петрук, О. Попова, М. Прадівлянного, С. Резніка, П. Терзі, М. Фоміна, Л. Щербатюк; питання гуманізації і гуманітаризації інженерної освіти вивчали М. Згуровський, О. Пономарьов, О. Романовський, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ; особливості професійної діяльності інженера та його підготовки досліджували С. Артюх, О. Коваленко, М. Лазарев, В. Ледньов; педагогічні технології підготовки майбутніх фахівців розглянуто в працях таких учених, як П. Воловик, І. Зимня, О. Падалка, О. Пехота, С. Сисоєва.

Мета статті: розкрити сутність понять педагогічна модель та моделювання, здійснити порівняльний аналіз підходів різних учених до розробки педагогічної моделі формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців, визначити складові педагогічної моделі розвитку професійної самосвідомості майбутніх інженерів.

Слово модель походить від латинського слова «modulus», яке означає міру, зразок. Спочатку модель розуміли як теорію, яка має структурну подоби по відношенню до іншої теорії. З іншого боку, встановлено, що модель є проміжною ланкою, за допомогою якої опосередковується практичне й теоретичне засвоєння об'єкта. Модель використовується при розробці теорії; може вибиратися чи будуватися для пояснення накопичених у науці фактів чи законів; використовується для подальшого розвитку теорії; виступає

проміжною ланкою між теорією і дійсністю; виконує практичну перевірку тих чи інших положень; може також використовуватися для вивчення об'єктів, недосяжних для експериментального оперування. Головними функціями, які виконує модель, можна вважати теоретичну й практичну. Крім того, модель може виконувати дескриптивну, прогностичну та нормативну функції [6].

Врахування науково-педагогічних традицій та досвіду вітчизняної педагогічної практики дозволяє стверджувати, що педагогічна модель може бути представлена у вигляді певної культурної форми, основні семантичні характеристики якої визначаються залежно від атрибутивних властивостей тієї соціокультурної практики, у межах якої здійснюється педагогічна діяльність.

Тісно пов'язаним із поняттям моделі є поняття «моделювання». Це теоретико-пізнавальна процедура, яка проводиться на основі абстрактно-логічного мислення, незалежно від того, йдеться про теоретичне чи емпіричне пізнання. Моделювання в теоретичному плані будується на теорії системного підходу й теорії складних систем. Особливістю процесу моделювання є те, що безпосередньо вивчається не сам об'єкт пізнання, а допоміжна штучна або природна система, що знаходиться в деякому об'єктивному відношенні з об'єктом пізнання, здатна його замінити в певному відношенні, і яка дає в процесі його дослідження інформацію про сам змодельований об'єкт [7]. Моделювання виступає вищою й особливою формою наочності, засобом упорядкування інформації, який дозволяє більш глибоко розкрити сутність явища, що вивчається. Педагогічне моделювання є одним із методів педагогічного дослідження. Як відомо, методи педагогічних досліджень – це способи пізнання педагогічної дійсності [8]. Одним із завдань педагогічного дослідження є встановлення педагогічних закономірностей як фактичних постійних і необхідних зв'язків між реальними феноменами педагогічного процесу [5]. Вважається, що шляхом моделювання процесу професійної підготовки можливо створити оптимальну дидактичну модель, а саме – модель процесу навчання або професійної підготовки.

Представлена у роботі І. Донченко модель розвитку професійної самосвідомості майбутніх викладачів розроблена згідно з положеннями теорії функціональних систем П. Анохіна. Вона складається з цільового блоку, що включає мету й завдання; змістовно-операційного, який містить принципи, умови, етапи, форми й методи розвитку професійної самосвідомості; результативного, складовими якого є критерії та прогнозовані результати [1].

Метою професійної підготовки майбутніх фахівців є цілеспрямований, керований прогрес професійної самосвідомості, що потребує розв'язання таких завдань, як розвиток професійної Я-концепції як системи уявлень про себе як суб'єкта професійної діяльності; удосконалення професійної самоорганізації, що визначає прагнення майбутнього фахівця до постійного професійного саморозвитку, активізація професійно-педагогічної рефлексії як здатності усвідомлювати себе з погляду інших суб'єктів освітнього процесу. Поступове розв'язання кожного із зазначених завдань забезпечує розвиток професійної самосвідомості майбутніх фахівців. Досягнення мети та розв'язання поставлених завдань базується на реалізації загальнодидактичних та специфічних принципів.

Складність процесу розвитку професійної самосвідомості спонукає автора до виокремлення його етапів: мотиваційно-когнітивного, що передбачає цілеспрямоване формування мотивації професійної діяльності та професійного саморозвитку й самовдосконалення; операційного, спрямованого на розвиток професійних умінь і навичок; особистісно-рефлексивного, що забезпечує формування якісного рівня цілісної професійної Я-концепції, здатності до самоорганізації власної професійної діяльності та професійної рефлексивності. Використання моделі ґрунтується на реалізації педагогічних умов, серед яких науковець виокремлює орієнтацію професійної підготовки на усвідомлення сутності професійної самосвідомості; створення ситуації самопроєктування власного професійного Я та організацію педагогічної підтримки професійного саморозвитку.

Результативний блок концептуальної моделі розвитку професійної самосвідомості викладачів ВНЗ містить критерії, серед яких позитивна Я-концепція, актуалізована професійна самоорганізація та професійно-педагогічна рефлексивність, а також прогнозовані результати педагогічного впливу [1].

Провідною методологічною засадою побудови моделі розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів, на думку Р. Каламаж, є інтеграція особистісного та діяльнісного підходів, що реалізуються в розгляді особистості майбутнього фахівця як суб'єкта навчально-професійної діяльності та особистісного й професійного розвитку [3]. На думку автора, професійна Я-концепція майбутніх фахівців є результатом взаємодії інформації, що надходить із внутрішнього, суб'єктивного світу та зовнішнього середовища, репрезентованого насамперед визначеною професією та певною професійною спільнотою. Представлені в запропонованій ученим моделі критерії, показники, рівні та етапи становлення професійної Я-концепції виходять із застосування динамічного підходу до вивчення самосвідомості. Автор вважає, що при виокремленні етапів розвитку варто орієнтуватися, з одного боку, на закономірності, що обумовлені загальними особливостями онтогенезу, а з іншого, – на специфічні, обумовлені особливостями професійної діяльності, і як результат, такі етапи формування професіоналізації у ВНЗ, як адаптаційний,

стабілізаційний та етап самовизначення, на його думку, відповідають етапам розвитку професійної самосвідомості. У побудованій автором моделі розвитку професійної самосвідомості значна увага приділена рівням її розвитку, в основі класифікації яких лежить підхід, за яким стан Я-концепції як системи діагностується не лише рівнем розвитку її структурних складових, але й особливостями взаємозв'язків між ними та взаємопроникненням в особистісно-смыслову сферу майбутнього фахівця.

Вивчаючи особливості становлення професійної самосвідомості майбутніх фахівців прикордонної служби, М. Федотова створила модель, що дозволяє досліджувати динаміку процесу індивідуального професійного розвитку. Аналіз, проведений дослідником, засвідчує необхідність цілеспрямованого розвитку особистісно-професійних якостей, більш повного розкриття їхнього творчого й професійного потенціалу, зміни системи мотивації і професійних стандартів. Автор вважає, що досягнення поставленої мети можливе за умов використання моніторингу, який є системою контролю особистісно-професійного розвитку. Вхідний, періодичний та підсумковий контроль складають сутність і зміст моніторингу як методу вивчення динаміки взаємодії внутрішнього змісту особистості із зовнішніми умовами.

Результати авторського дослідження довели, що одним із факторів ефективного розвитку Я-концепції майбутніх фахівців є забезпечення цього багатопланового процесу адекватними методами проектування, дослідження, моделювання й сприяння досягненню взаємної відповідності параметрів особистості майбутніх фахівців і системи професійної діяльності. Дослідник доводить ефективність цілісної системи, що складається з корекційно-розвивальної, діагностично-аналітичної та адаптаційно-формуальної технологій. Важливою складовою системи моніторингу є модель професіоналізму, що відображає своєрідний еталон, орієнтація на який дозволяє розв'язувати такі завдання, як вибір стратегії особистісно-професійного розвитку. Визначальним методологічним принципом такого моніторингу є ставлення до майбутнього фахівця як до індивідуальності, суб'єкта професійного спілкування й професійної діяльності загалом [9].

На нашу думку, модель формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців містить цілі, завдання, зміст, методи та форми взаємодії учасників педагогічного процесу й отримані при цьому результати. Відповідно до розробленої нами моделі ми визначаємо основні її завдання, серед яких: моделювання професійних ситуацій, у яких можлива актуалізація усвідомлення й осмислення майбутніми інженерами особливостей обраної професійної діяльності; сприяння усвідомленню студентами змісту та структури професійної діяльності в галузі інженерії, формування цілісного бачення себе в контексті майбутньої професії; формування в майбутніх інженерів умінь і навичок, необхідних для планування та успішної реалізації професійної кар'єри; формування позитивного ставлення до навчально-професійної діяльності і орієнтації на особистісно-професійний розвиток.

У нашому дослідженні при побудові моделі формування професійної самосвідомості майбутніх інженерів ми спираємося на такі принципи:

- 1) принцип співпраці, тобто організація спільної діяльності студентів та викладача з планування, реалізації, оцінювання та корекції процесу навчання, для якої характерні взаємодовіра та взаєморозуміння;
- 2) принцип послідовності й систематичності, який обумовлює системне засвоєння знань та реалізацію цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання та оцінювання його результатів;
- 3) принцип творчої активності й самостійності, який спрямовує творчу діяльність студентів на досягнення та вирішення цілей і завдань, поставлених викладачем, та дозволяє брати активну участь в організації навчального процесу;
- 4) принцип суб'єктності, який орієнтує студентів на формування свідомого вибору в навчально-професійній діяльності, оцінювання себе як носія професійних знань та усвідомлення власної особистості у системі навчальної взаємодії;
- 5) принцип мотивації, що передбачає активізацію внутрішнього спонукання студентів до формування професійної самосвідомості;
- 6) принцип персоніфікації, що акцентує увагу на індивідуальних особливостях кожної особистості та необхідності врахування її інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій;
- 7) принцип «рівних можливостей», що забезпечує надання однакових можливостей включення студентів у діяльність, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей і здібностей;
- 8) принцип рефлексивної позиції, що націлює на аналіз студентами особливостей своїх дій та реакції інших людей з урахуванням сформованої системи моральних орієнтирів і цінностей;
- 9) принцип адекватності самооцінки, коли оцінка студентом своїх учинків, дій і себе загалом відповідає оцінкам найближчого оточення;
- 10) принцип елективності, який означає надання студентам певної свободи вибору мети, змісту, форм, методів, джерел навчання та оцінювання його результатів;
- 11) принцип контекстності, у відповідності з яким навчання переслідує конкретні, життєво важливі цілі та орієнтує на виконання професійних ролей і вдосконалення особистості, а також будується з

урахуванням професійної та соціальної діяльності студентів.

Педагогічна модель розвитку професійної самосвідомості майбутніх інженерів у нашому дослідженні базується на таких методологічних підходах: рефлексивному, за якого відбувається звернення до власного досвіду, його аналіз, осмислення та критичне оцінювання професійної мети; синергетичному, який виступає основою побудови світоглядної позиції майбутніх фахівців і доводить, що людина перебуває в безперервному пошуку, покликана займатися системним самовдосконаленням; діяльнісному, метою якого є перебудова процесуально-технологічного боку педагогічного процесу таким чином, щоб суб'єкти освітнього середовища оволоділи професійною діяльністю в її цілісному представленні; аксіологічному, що дозволяє розглядати особистісно значущі якості і життєво важливі потреби людини як цінність та орієнтувати суб'єктів освітнього процесу на саморозвиток і самореалізацію; особистісному, основним завданням якого є формування та становлення особистісних властивостей суб'єктів діяльності та розвиток особистісного досвіду; системному, який полягає в тому, що побудова системи починається з визначення й формулювання її кінцевої мети, яка впливає на відбір змісту професійної підготовки, вибір методів і форм освітньої та самоосвітньої діяльності.

Дослідно-експериментальна робота, спрямована на формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю, здійснюється систематично й передбачає послідовне проходження трьох етапів – діагностично-рефлексивного, розвивально-корекційного й оцінювально-результативного. На кожному з них реалізуються відповідні завдання й застосовуються адекватні їм форми й методи навчання та самонавчання студентів.

Досягнення поставленого за мету високого рівня розвитку професійної самосвідомості забезпечується трьома основними педагогічними умовами: застосування форм і методів інтерактивного навчання, що моделюють соціальний контекст і способи професійної взаємодії; формування суб'єктно-рефлексивної позиції в процесі професійної підготовки; створення освітньо-виховного середовища, що активізує формування професійно ціннісних орієнтацій студентів.

Відповідно до виокремлених компонентів професійної самосвідомості майбутніх інженерів визначені також критерії оцінювання її розвитку: інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний та діялісно-практичний. Кожен критерій конкретизовано у показниках. Показниками інформаційно-пізнавального критерію є уявлення про ідеал інженера-професіонала та власну відповідність йому, обізнаність з особливостями, функціями й завданнями інженерної професії, знання про власні професійно-ціннісні особистісні якості, знання про напрями реалізації особистої професійної перспективи, усвідомлення власних професійних інтересів і нахилів, ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності; показниками мотиваційно-ціннісного критерію є самооцінка, потреба в професійному самовдосконаленні та саморозвитку, мотиви вибору професії та ціннісне ставлення до професії; показниками діялісно-практичного критерію є прагнення до професійного самовиховання, зорієнтованість на професійну самоосвіту, самостійність у прийнятті професійних рішень, стабільність професійних намірів та інтенсивність зусиль, спрямованих на оволодіння професійними вміннями та навичками під час науково-дослідницької діяльності та виробничої практики. Рівнями, які орієнтують у ступенях розвинутості і сформованості професійної самосвідомості, є низький, середній і високий.

Модель цілеспрямованого формування професійної самосвідомості студентів у процесі експериментальної роботи передбачає відбір і використання комплексу методичних прийомів і технологій, спрямованих на розв'язання таких завдань: моделювання професійних ситуацій, у яких можлива актуалізація усвідомлення й осмислення майбутніми інженерами особливостей обраної професійної діяльності; сприяння усвідомленню студентами змісту та структури професійної діяльності в галузі інженерії, формування цілісного бачення себе в контексті майбутньої професії; формування у майбутніх інженерів умінь і навичок, необхідних для планування та успішної реалізації професійної кар'єри; формування позитивного ставлення до навчально-професійної діяльності і орієнтації на особистісно-професійний розвиток.

Література

1. Донченко І.А. Педагогічні умови розвитку професійної самосвідомості майбутніх викладачів вищого навчального закладу в процесі магістерської підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. А. Донченко. – Запоріжжя, 2010.
2. Завалевський Ю.І. Сучасний вчитель: вимір часу : навч.-метод. посібник /Юрій Іванович Завалевський. – К.: «Букрек», 2008. – 288 с.
- 3.Каламаж Р.В. Модель професійної Я-концепції майбутніх юристів / Р.В.Каламаж // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – 2016. – № 16. – С.85-93.
4. Лазарева Ю.В. Модель формування професійного самосознання студентів педагогов-психологов посредством системы педагогических практик / Ю.В.Лазарева // Педагогическое образование в России. – 2014. – № 9. – С.115-121.
5. Мороз О. Г. Педагогіка і психологія вищої школи / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко : підручник. – К. :

НПУ, 2003. – 267 с.

6. Немов Р.С. Психология: словарь-справочник : в 2 ч. / Р.С. Немов. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – Ч. 2. – 352 с.

7. Сидоренко В.К. Основы научных исследований : навч. посібник для вищих пед. закладів освіти / В.К. Сидоренко, П.В. Дмитренко. – К.: ДІНІТ, 2000. – 260 с.

8. Федотова М.В. Модель продуктивного развития Я-концепции специалистов таможенной службы / М.В.Федотова // Вестник ОГУ. Приложение Гуманитарные науки. – 2005. – № 4. – С.150-154.

9. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560с.

References

1. Donchenko I.A. Pedagogichni umovy rozvytku profesynoyi samosvidomosti maybutnikh vykladachiv vyshchoho navchal'noho zakladu v protsesi mahisters'koyi pidhotovky : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesynoyi osvity» / I. A. Donchenko. – Zaporizhzhya, 2010.

2. Zavalevs'kyu Yu.I. Suchasnyy vchytel': vymir chasu : navch.-metod. posibnyk /Yuriy Ivanovych Zavalevs'kyu. – К.: «Bukrek», 2008. – 288 s.

3.Kalamazh R.V. Model' profesynoyi Ya-kontseptsii maybutnikh yurystiv / R.V.Kalamazh // Naukovi zapysky. Seriya «Psykhologhiya i pedahohika». – 2016. – № 16. – S.85-93.

4. Lazareva Yu.V. Model formirovaniya professionalnogo samosoznaniya studentov pedagogov-psihologov posredstvom sistemyi pedagogicheskikh praktik / Yu.V.Lazareva // Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. – 2014. – # 9. – S.115-121.

5. Moroz O. H. Pedahohika i psykhologhiya vyshchoyi shkoly / O. H. Moroz, O. S. Padalka, V. I. Yurchenko : pidruchnyk. – К. : NPU, 2003. – 267 s.

6. Nemov R.S. Psihologiya: slovar-spravochnik : v 2 ch./ R.S. Nemov. – М.: Izd-vo VLADOS-PRESS, 2003. – Ch. 2. – 352 s.

7. Sydorenko V.K. Osnovy naukovykh doslidzhen' : navch. posibnyk dlya vyshchykh ped. zakladiv osvity / V.K. Sydorenko, P.V. Dmytrenko. – К.: DINIT, 2000. – 260 s.

8. Fedotova M.V. Model produktivnogo razvitiya Ya-kontseptsii spetsialistov tamozhennoy sluzhbyi / M.V.Fedotova // Vestnik OGU. Prilozhenie Gumanitarnye nauki. – 2005. – # 4. – S.150-154.

9. Yahupov V. V. Pedahohika : navchal'nyy posibnyk / V. V. Yahupov. – К. : Lybid', 2002. – 560s.